

En tid for forvandling

Frå midten av 1800-tallet kom den store brytningstiden da industriens gjennombrudd nådde vårt land. Dype endringer i økende tempo fant sted i det som tidligere hadde vært et nokså stillestående samfunn, der forandringene hadde skjedd med små og langsomme steg. Norge var blitt innhentet av hva en av våre diktere, Inge Krokann, kalte «det store hamskiftet».

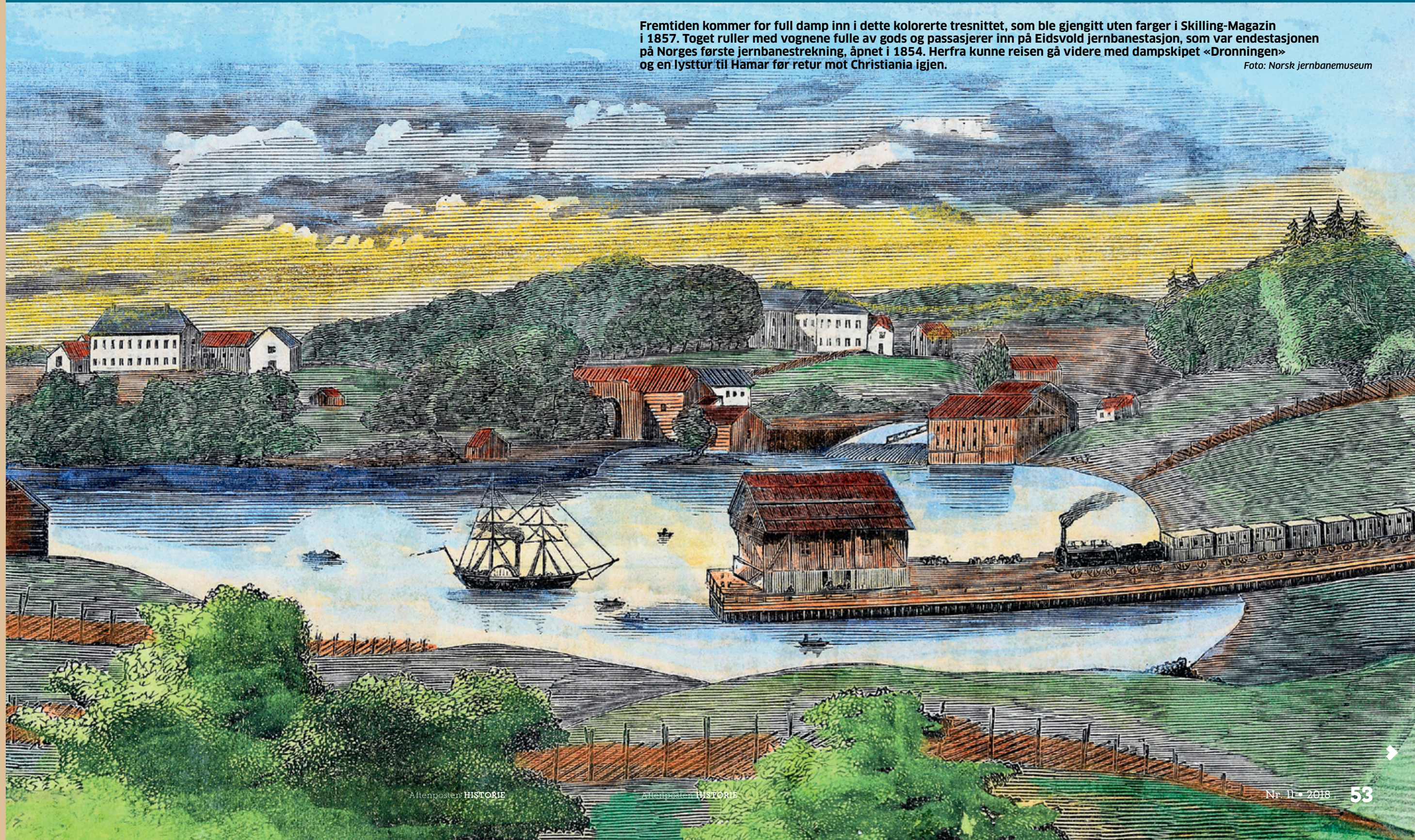

Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo åpner i 2020 *TidsRom 1600–1914*, en ny og stor kulturhistorisk utstilling som skal vise borgerskapets og embetsstandens betydning for fremveksten av det moderne Norge. Utstillingen spenner over en periode der Norge gjennom økende handel og kulturutveksling tok stadig større del i globale forbruks-trender og idéstrømninger. Norsk Folkemuseum vil sette søkelys på enkeltmennesker som gjennom sine handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden.

I en serie artikler tar Aftenposten Historie for seg de forskjellige tidsepokene og de som bidro til å sette preg på dem.

Fremtiden kommer for full damp inn i dette kolorerte tresnittet, som ble gjengitt uten farger i Skilling-Magazin i 1857. Toget ruller med vognene fulle av gods og passasjerer inn på Eidsvold jernbanestasjon, som var endestasjonen på Norges første jernbanestrekning, åpnet i 1854. Herfra kunne reisen gå videre med dampskipet «Dronningen» og en lysttur til Hamar før retur mot Christiania igjen.

Foto: Norsk jernbanemuseum

Det gamle jordbruks-samfunnet, som bygget på natural-husholdning og selv-berging, måtte vike plass for markeds-økonomien.

AV ULF ANDENÆS
Journalist
og historiker

«Her finnes ingen industri», konstaterte den engelske norgesvennen Richard Carter Smith i en beskrivelse fra 1838 etter sine reiser i landet. Da han skrev dette, lakket det mot slutten for den gamle verden han hadde sett. Få år senere var industrireisingen i full gang en rekke steder, ikke minst i traktene rundt Christiania, ofte med engelsk og annen utenlandsk kapital.

Det frie marked

Den industrielle revolusjon endret tilværelsen på område etter område. Det gamle jordbruks-samfunnet, som bygget på naturalhusholdning og selvberging, måtte vike plass for markedsøkonomien. Ny lovgivning hjalp til i samme retning ved å fjerne handelsprivilegiene og den sterke statlige styring av næringslivet fra eneveldets tid.

Lovgiverne la til rette for et fritt marked og et nytt bankvesen.

Revolusjonen innen samferdsel var blant de mest banebrytende nyvinningene, og en forutsetning for alle syvmilssteg som ble tatt på andre felter. Ved inngangen til 1800-tallet var transport i bunn og grunn basert på det samme som den hadde vært i oldtiden: Hester og andre trekkdyr, årer og seil, menneskers muskelkraft. Slik var det fortsatt da grunnlovsfedrene samlet seg på Eidsvold i 1814. Kort etter kom forvandlingen, i manges øyne som ved et trylleslag: Jernbaner og dampskip gjorde det uendelig mye enklere å flytte på mennesker og varer. Stadig flere områder, som inntil da hadde kostet så altfor mye i reisetid og anstrengelser å oppsøke, var plutselig innen rekkevidde. Det ble mye enklere å drive handel, ingen sak å reise til nye steder

Nicolai Andresen (1781–1861) kjøpte eiendommen Skøyen i 1838. På maleriet *Udsigt fra Dronningbjerget paa Ladegaardsøen*, malt av Joachim Frich, kan Nicolais hus skimtes øverst til høyre. Apoteker Hans Maschmanns eiendom Karenslyst sees i forgrunnen. Skøyen ble senere overtatt av Nicolais nest eldste sønn, bankier Nicolay August. Maleri i privat eie. Foto: Arthur Sand/Norsk Folkemuseum

Drammensbanen mellom Skarpsno og Skillebekk. Drammensbanen ble anlagt i 1870-årene, og løkkene langs Frognerkilen ble dermed avskåret fra kontakt med sjøen. Med jernbanen skjøt også industrialiseringen fart. Skabo Jernbanevognfabrik ble etablert i Drammen. I 1873 ble produksjonen flyttet til Oslo ved Skøyen, som etter hvert ble preget av industriutbygging. På Bygdøy-siden lå derimot Smedbråten skjerm mot den raskt voksende industrialiseringen og er fortsatt en idyll med stort omkringliggende parkanlegg. Foto: Oslo Museum

Etter 1814 fikk Christiania alle de nasjonale institusjonene som et land skulle ha. Byen ble også det fremste arnested for industrialiseringen av landet.

der det fantes økonomiske muligheter, enten det var for en fattig arbeidssøker eller for en investerende kapitalist.

Christianias makeløse oppsving

En by i landet skilte seg nå ut som den store magnet for en vekst ingen hadde sett maken til: Christiania hadde ved inngangen til 1800-tallet fortsatt vært en småby, på stedet hvil i folketall gjennom århundrer, langt mindre enn Bergen og jevnstor med Trondhjem. Plutselig tar Christiania det store spranget, nærmest som en eksplosjon: I løpet av 1800-tallet blir innbyggertallet 25-doblet, fra 9200 ved folketellingen i 1801 til nær 230.000 i 1900.

Ingen andre byer i landet hadde en vekst som kunne måle seg med dette; både den tidligere så overlegne Bergen og rivalen Trondhjem ble hengende langt etter.

Hovedstaden fikk alt

En opplagt grunn til Christianias eksplosive vekst var byens status som ny hovedstad etter dansketidens København. Etter 1814 fikk den alle de nasjonale institusjonene som et land skulle ha: Det sentrale embetsverket, statsforvaltningen, offentlige etater, storting og slott, universitet og rikshospital. Christiania fikk alt. Bare en eneste av de nasjonale institusjoner ble for en tid lagt utenom den nye hoved-

stad: Norges Bank gikk til Trondhjem, men før århundret var ute, ble også den flyttet til Oslo.

Ikke en eneste av de nasjonale institusjonene ble lagt til Bergen, til tross for at Bergen i 1814 fortsatt var den største byen med den største handel og hadde vært størst i landet i 700 år. Sentraliseringen om Christiania var uten sidestykke, i et land som fra naturens hånd var sterkere oppdelt enn de fleste.

Ut av bakevjen

Det var også en annen grunn til at Christiania nettopp nå begynte å få et forsprang: I et større omfang enn tidligere i historien var det nå områder i Norge der transport over land kunne konkurrere med sjøtransporten. Jernbanen, tidens nye vidunder, var et gjennombrudd for landtrafikken. Og enkelte av veiene, som hadde vært elendige hinsides beskrivelse, begynte så smått å bli mer kjørbare. Stort sett var det Christianias oppland på Østlandet som egnet seg for den nå så fremgangsrike landtransporten. Dette var en utvikling som kysten nord og vest i landet den gang ikke hadde noen del i. Kyst-Norge hadde hatt et fortrinn i å være som skapt for sjøtransport, men den nye revolusjon i landtransporten var Kyst-Norge lenge stengt ute fra.

Plutselig var det som om alle veier førte til Christiania. Byen ble knutepunktet for jernbanelinjene som ble lagt over det meste av Østlandet, mens de nye dampskipene, tidens

nye vidundere til sjøs, fraktet gods og passasjerer fra alle havner på Østlandet og på Skagerrak-kysten inn til den nye hovedstad.

Helårsforbindelse til havnene

Tidligere hadde Christiania ligget desto mer i bakleksa fordi den som praktisk talt eneste by i Norge hadde vært innefrosset om vinteren; i datidens klima lå fjorden oftest islagt fra desember til april. Fra 1878 kom dampdrevne isbrytere og gjorde hovedstaden til en helårs sjøfartsby. Det var et enormt fremskritt, som ryddet vei for at den tidligere vinterstengt by fikk helårs dampskipsforbindelse til havnene på Kontinentet og De britiske øyer.

De tekniske landevinningene og revolusjonen i samferdsel utløste et tredje gjennombrudd for Christiania: Byen ble fremste arnested for industrialiseringen av landet. Fra midten av 1800-tallet sto den ene fabrikk etter den andre ferdigbygd med hjulene i gang – tekstilindustri, metallindustri, trefor-edling, mekaniske verksteder, skipsverft, næringsmiddelindustri. Christiania var ikke bare blitt hovedstad, men også den ledende industriby, et handelssentrum og landets viktigste importhavn.

Arbeider og borger

Christianias industrielle gjennombrudd brakte to nye samfunnsgrupper inn på banen:

Den ene var en raskt voksende arbeiderklasse. Småkårsfolk særlig fra de indre bygder på Østlandet søkte til fabrikkene og verkstedene i byen og tok de jobber som ellers måtte by seg.

Den andre gruppen var det nye industri-borgerskapet, med sin tids gründere og lede-

Svært mange av det nye industriborgerskapet var innvandrere. I så måte tilhørte de en lang tradisjon.

re for det nye næringslivet. Disse to grupper – arbeiderne og industriborgerskapet – var motpoler i det nye klassesamfunnet, samtidig som de avspeilet hverandre og på et vis var gjensidig avhengige av hverandre.

Lederne kom utenfra

Svært mange av det nye industriborgerskapet var innvandrere. I så måte tilhørte de en lang tradisjon. Gjennom århundrer hadde bølge etter bølge av utenlandske innvandrere kommet til Norge og gått inn i posisjoner høyt på strå i sitt nye land, vanligvis hevet over den innfødte allmuen. Dette hadde vært et fast mønster like siden den gamle norske staten hadde gått under ved reformasjonen på 1500-tallet og Norges eget aristokrati etter hvert var blitt borte.

Danskekongen hadde sendt sine lensherrer og futer, senere tok landet imot en jevn strøm av embetsmenn, handelsmenn og alle slags fagfolk. De hadde kommet fra Tyskland, Nederland, England og Skottland, enkelte fra Frankrike, men flest hadde kommet fra Danmark, og påfallende mange fra det området der dansk og tysk språk og kultur støter sammen, nemlig Slesvig, av danskene gjerne omtalt som Sønderjylland.

Lite adel og overklasse

Enda en bølge av handelsfolk og kjøpmenn kom utenfra i første halvdel av 1800-tallet. Svært mange av dem rykket inn i det tomrommet som hadde oppstått i hjertet av næringslivet etter at de fleste av de store handelshusene på Østlandet hadde gått fallitt i de dårlige tidene etter at Norge ble trukket inn i Napoleonskrigene fra 1807 og under nedgangen som fulgte.

Flere historikere har pekt på at Norge i de tider kunne være et tiltalende sted å prøve lykken for folk utenfra, fordi det var så lite av adel og gammel overklasse som rådde grunnen. Norge kunne være et mulighetenes land for driftige menn med ambisjoner, uten sjenerende mye av gamle eliter som la beslag på

Norge kunne være et mulighetenes land for driftige menn med ambisjoner, uten sjenerende mye av gamle eliter som la beslag på plassen og sperret veien.

Portrett av grosserer Johan Henrik Andresen (1815–1874) i 1860-årene med høy flosshatt, halsbind knyttet i sløyfe under nedbrettet krave, mønstrede bukser og ensfarget frakk. Moteriktig antrukket og allerede en av Christianias mest vellykkede forretningsmenn. Han hadde kjøpt Tiedemanns Tobaksfabrik i 1849, men titulerte seg fortsatt som grosserer.

Foto: Claus Peter Knudsen (ant.)/ Norsk Teknisk Museum

plassen og sperret veien.

Familien Andresen

Historikeren Sverre Steen fremhever noen av de mest kjente av den nye bølge innvandrere på 1800-tallet: Forretningsmannen og bankieren Thomas Heftye av en familie med sveitsisk bakgrunn; Ernst Rohde, en av tidens ledende finansmenn, som var tysker fra Riga; far og sønn Westye Egeberg, de store trelasthandlerne, fra Als i Slesvig; Fritz Heinrich Frølich, industrireiseren og samfunnsbyggeren, fra Sjælland av dansk-polsk familie; Johann Ludwig Tiedemann, som gjorde det stort i tobakk, kom fra Wismar i Tyskland, i tillegg til mange andre, for ikke å snakke om alle utlendingene som hadde kommet tidligere under dansketiden.

Blant de aller fremste av disse var Nicolai Andresen og hans slekt. Vi kan følge dem i

Portrett av Petra Andresen, født Juell (1829–1917) fra begynnelsen av 1860-årene. Faren, Hans Lemmich Juell, var en vellykket forretningsmann, men døde da Petra bare var tre år gammel. Han hadde kjøpt løkken Terningbekken noen år før, og moren fikk bygget en helårsbolig for seg og barna her, tegnet av arkitekt Christian Heinrich Grosch. Det elegante trehuset i empire står i dag på Norsk Folkemuseum som ett av svært få bevarte løkkehus fra Christiania. I 1852 feiret Johan Henrik og Petra bryllup på løkken.

Foto: Claus Peter Knudsen/ Norsk Teknisk Museum

seks generasjoner som ledende skikkelser i norsk næringsliv, og i åtte generasjoner fra den spede begynnelse i Danmark. Det kan trygt sies at Andresen-familien ble et av de fremste dynastier i norsk næringsliv, både ved sin evne til å overleve gjennom så mange generasjonsskifter og ved sin økonomiske styrke.

Opphav i enkle kår

Nicolai Andresen (1781–1861) regnes som familiens stamfar i Norge. Han satte kursen for de etterfølgende slektledd gjennom sitt livsverk og sin skjebne. Etterkommerne fulgte i hans spor. Karakteristisk nok kom også han fra Slesvig, fra byen Tønder, som i dag ligger på grensen til Tyskland.

Hans bestefar hadde livnært seg som gjeter i landsbyen Westre, som i dag ligger på tysk side av grensen, opplyser førstekonservator Gjertrud Sæter ved Norsk Folkemuseum. Faren hadde brutt opp fra landsens fattige kår og gått i skredderlære i Tønder. Det gjorde han så bra at han endte opp som en velstående skreddermester og kleshandler. Nicolai Andre-

Byene skapte en moderne arena med forretningsliv, folkemøter, støy, liv og røre – kort sagt en ny verden for den som kom uforberedt fra landsbygda. Gatebilde med avisgutter, bybud og forbipasserende i Pilestredet i Christiania omkring 1880.

Foto: Ukjent/Oslo Museum

sen hadde dermed vokst opp i romslige økonomiske forhold og fått med seg et innblikk i handel hjemmefra. Han hadde gått i lære hos en kjøpmann i nabobyen Flensburg før han 20 år gammel flyttet til Christiania i 1801.

Innvandrer ble nasjonsbygger

Andresen startet som en omreisende med vareprøver, slo seg opp med allsidig handelsvirksomhet, fikk borgerskap i Christiania og ble en stor gründer. Han ble engroshandler for en mengde ulike importvarer, særlig fra sitt hjemlige Sønderjylland og fra Hamburg og Altona. Blant varene hans var tekstiler, kolonialvarer, sukker og brennevin, fisk fra Bergen, han drev som skipsreder med eierskap i fraktebåter, eksporterte trelast, produserte gipsornamenter og drev et såpekokeri.

Som et biprodukt av denne mangslungne virksomheten etablerte han seg i tillegg som bankier, opprinnelig for å sikre pengeoverføringer mellom forretningspartnere med vekslere og lånebrev, det som med tiden skulle bli til Andresens Bank, en av landets store forretningsbanker, i vår tid fusjonert med Kreditkassen og Nordea.

Bemerkelsesverdig raskt ble Nicolai Andresen en fremtredende skikkelse i norsk samfunnsliv. Han satt på Stortinget allerede fra 1818, og dertil i bystyret, han var den store pådriveren for å bygge en børs i Christiania – inntil da var det bare Bergen som hadde hatt børs; han var med i kommisjonen for å bygge et kongelig slott i Christiania og han fikk

ansvar for å organisere slottets finansiering.

Innvandrere styrte landet

Sett med ettertidens øyne kan det virke rart at en som kom til landet først i voksen alder, så snart kunne innta en slik sentral rolle i å bygge nasjonen.

Noe av forklaringen er at han flyttet hit og gjorde karriere før 1814, på en tid da Danmark og Norge fortsatt var det samme riket. En stor andel av dem som kjempet for Norges sak i 1814, hadde kommet fra Danmark som han selv, eller hadde dansk familiebakgrunn. Noen historikere har sammenlignet lederskapet fra 1814 og tiden som fulgte med den herskende klasse i en kolonistat som må gå til aksjon og ta ledelsen etter å ha tapt sambandet med moderlandet.

En av Nicolai Andresens sønner, Johan Henrik Andresen (1815–1874), gikk inn i tobakksindustrien, den virksomheten som familien etter hvert skulle bli særskilt kjent for, og som skulle bli deres sikreste inntektskilde inntil de solgte seg ut i 1998 etter halvannet århundre i bransjen. Det startet i 1849 med kjøpet av J.L. Tiedemanns Tobakksfabrik, som hadde vært i drift siden 1730-årene, med kongelig privilegium fra 1778.

Bodde på jobben

I likhet med de fleste andre av Christianias ledende familier bodde Andresen-familien midt i byen med forretningslokaler og kontor samme sted. Nicolais sønn Johan Henrik

hadde et helt kvartal i Torvgaten med tobakksfabrikken, forretningslokaler, kontor og en herskkelig bolig. Det var vanlig for næringsdrivende i de tider å ha bedriften og privatboligen side om side. På samme måte var det med Schibsted-familien som drev Aftenposten, først fra starten i 1860 i Dronningens gate 10, og fra 1876 i Akersgaten 51, der de hadde redaksjon, trykkeri, presse og eierfamiliens bolig i samme kvartal.

Det moderne skillet mellom arbeidsplass og privatbolig ble vanligere innen det næringsdrivende borgerskapet mot slutten av 1800-tallet og ble det rådende mønster utover på 1900-tallet.

Vekk fra byens larm

I tillegg til boligen i byen hadde overklassen tidligere hatt sine såkalte lystgårder på landet – et herskkelig tilfluktssted ute i naturen, der man kunne unnsnippe sommerbyens støvete gater, som stundom kunne stinke i varmen, før byene fikk sanitære anlegg. Samtidig skulle lystgården skaffe herskapene matforsyning fra gårdens avlinger og vinterfôr til hestene.

I den økonomiske nedgangen etter Napoleonskrigene ble det vanskeligere for mange av de gamle familiene å opprettholde to herskkelige husholdninger. De fleste måtte velge mellom å nøy seg med byhuset eller å satse på lystgården som helårsbolig.

I de nye tider fra midten av 1800-tallet, da pengehushold erstattet naturalhushold, min-

ket dessuten behovet for å skaffe matforsyninger fra en lystgård. Det ble enklere å kjøpe den mat som trengtes. Lystgården som herskapelig landsted og gårdsbruk i skjønn forening ble etter hvert avløst av herskapelig landsted uten gårdsbruk, og om en bondegård fortsatte å høre med noen steder, var det mer som en familietradisjon eller en formueplassering.

Andresens slekt beholdt begge deler.

Det herskapelige landsted

Nicolai Andresens sønn Johan Henrik Andresen kjøpte i 1854 Smedbråten på Bygdøy, en tidligere løkkeeiendom og småbruk, og han bygget en villa på stedet tegnet av Georg Andreas Bull, en av de aller fremste arkitekter i sin tid, som tidligere hadde utformet Andresens bygård i Torvgaten.

Smedbråten ble et møtested for familien i sommerhalvåret og et midtpunkt for selskapelighet, med sin egenartede beliggenhet på høydedraget som danner ytterkanten av Bygdøy, i dag med de bratte skrentene mot Sjølystveien og E18 som Bygdøys klare nordgrense.

Samtidig, ikke langt vekk på den andre siden av trafikkbåren, hadde slekten en jordbrukseiendom i behold: den ærverdige Skøyen hovedgård, en eldgammel Aker-gård som kom i slektens eie før Smedbråten og forble det gjennom mer enn halvannet århundre, frem til den ble solgt i 1996. Nicolai Andresen hadde kjøpt Skøyen i 1838 og brukte eiendommen i hovedsak som en lystgård, også den fikk i stor grad Georg Andreas Bull som arkitekt for hovedbygningen. Skøyen ble senere sterkt påkostet, oppgradert til en herregård med hovedbygning som et lite slott og tatt i bruk som helårsbolig sent på 1800-tallet av den gren i familien som tok navnet Butenschøn.

Et nytt hjem på Bygdøy

Med årene ble kommunikasjonene raskere, og byens lys rykket tettere innpå. I 1930-årene, to generasjoner etter kjøpet av Smedbråten, besluttet den neste Johan H. Andresen i rekken og hans hustru Eva, datter av skipsreder

Tiedemann-ansatte fotografert i 1894. Nicolai Andresen (1853–1923) i forgrunnen med hatten i fanget. Fra familien Andresen overtok fabrikken i 1849 og frem til århundreskiftet gjennomgikk tobakksindustrien store endringer. I 1850 var det 84 tobakksprodusenter i Norge. I 1890 var antallet sunket til 39, hvorav halvparten var i hovedstaden med Conrad Langaard og Tiedemann som de viktigste. Tobakksindustrien var antagelig den bransjen med størst innslag av barnarbeid. I 1875 var halvparten av de ansatte barn under 15 år. Antallet var så høyt at myndighetene grep fatt i saken.

Foto: P.P. Herdenberg/Norsk Folkemuseum

Sommerdag på Smedbråten i 1881. Det nye borgerskapet overtok den gamle patrisierelitens kultur med lystgårder, store selskaper og tjenere. Andresen etablerte seg som grosserer med forretningsgård og bolig i det kommersielle sentrum og landsted på Bygdøy, slik Anker-familien hadde hatt sitt Palé i byen og Frogner hovedgård på landet. Selv om Smedbråten og den nye urbane overklassens løkkehushus var mer beskjedne enn godsene Bogstad, Fladeby og Linderud, ble de familiens og kretsens samlingssted for rekreasjon og selskapslighet.

Foto: Ukjent/Norsk Folkemuseum

Det var et moderne hus familien Andresen fikk bygget på sitt sommersted Smedbråten på 1860-tallet. Huset var i tre, tegnet av stads-konduktør Georg Andreas Bull og oppført i tidens moderne sveitserstil. Den nye stilen preget også interiørene. Her er både innredning og møbler inspirert av nygotikken, mens den malte veggdekoren viser slektskap med interiørene i Stortinget fra 1866. Bildet fra 1983 viser interiøret slik det sto i Norsk Folkemuseums daværende Bysamling. Interiøret vil med noen endringer i møbleringen inngå som del av den nye utstillingen som er under oppbygging.

Foto: Norsk Folkemuseum

Fredrik Anton Klaveness, å gjøre Smedbråten om til helårsbolig. Hovedbygningen på landstedet ble erstattet av en ny bygning i moderne stil. Også denne gang var arkitektene blant sin tids mest betydelige, Arnstein Arneberg og hans bror Eilif.

Da den gamle hovedbygningen fra 1800-tallet ble revet, ble hagestuen overlatt til Norsk Folkemuseum, som bygget den opp igjen og viste den frem i samlingene. Som utstillingsrom ble dette særpregede interiøret et kortreist innslag, ettersom Smedbråten tilhører museets nabolag på Bygdøy. Ikke minst etter dette viste medlemmer av familien på Smedbråten et aktivt engasjement for museets arbeid. Interiøret derfra blir nå en del av museets nye utstilling.

Således hadde begge slektens landeierdommer utenfor byen gått over fra å være sommerboliger til å bli helårsboliger, – først herregården Skøyen og senere landstedet Smedbråten.

– Smedbråten er et tidsbilde som peker både bakover og fremover. Det representerer restene av overklassens kultur og tradisjonene med landstedet og de store selskapene, det store serviset og tjenere, fremholder Gjertrud Sæter.

I det nye samfunnet oppsto også en fritidskultur og en interesse for å ferdes i naturen som trakk med seg brede lag av folket. Tidligere hadde naturen som fritidssyssele særlig vært knyttet til fyrster og stormenn.

Samtidig var anlegget uttrykk for et industriborgerskap som fortsatte sin samfunnsbygging med utgangspunkt i verdier som var blitt norske, skriver hun i Museumsbulletinen. Det var borgerskapet med bakgrunn fra innvandrede slekter som formet det nye Norge.

Byen erobrer landet

Smedbråten er et av de mest utpregede eksempler på hvordan herskapelige landsteder utenfor våre byer etter hvert ble gjort om til familiens hjem året rundt. Omkring Christiania var dette en vanlig utvikling særlig langs sjøsiden i det daværende Aker. Et av de lett synlige eksempler på Nordstrand var sommervillaen som Christianias fremste hattemaker, Hans Henrik Holm, fikk bygget i 1881 etter at jernbanen hadde gjort det mulig å reise raskt til og fra byen. Etter noen år besluttet hattemakeren og hans familie å si farvel til boligen i byen og gjøre huset ved fjorden, «Holmestrand», til sin helårsbolig, den ble ekstra oppgradert og utsmykket.

Et tilsvarende eksempel på Bestum var hos David Andersen, tidens store nyskaper i gullsmedfaget. Også han startet med en sommerbolig som ble til helårsbolig, der han fortsatt

har etterkommere på stedet. Slike eksempler er det mange av.

Kvinneres rettigheter

Industriens og markedskononomiens tidsalder førte med seg et skifte på alle mulige områder. Dette var også en tid da flere enn før fikk skolegang. Forvarselet om et nytt samfunn viste seg ikke minst med spirene til større rettigheter for kvinnene og bredere deltagelse for kvinnene i samfunnet, parallelt over det meste av Vest-Europa. Kvinnenes begynnende inntog i høyere utdanning ble fulgt av tidligere uhørte krav om stemmerett for dem i valg.

I det nye samfunnet oppsto også en fritidskultur og en interesse for å ferdes i naturen som trakk med seg brede lag av folket. Tidligere hadde naturen som fritidssyssele særlig vært knyttet til fyrster og stormenn når de drev jakt for sportens skyld, eller når de hadde elegante selskapelige utflukter i det grønne. Vanlige folk, derimot, hadde gått på jakt fordi de trengte kjøtt og skinn, og når de var ute i det grønne, var det for å gjete og drive dyrene på beite, fiske, hugge i skogen eller sanke fra naturen til livets opphold på annen måte.

Idrett blir folkebevegelse

Nå ble friluftsliv en fritidsinteresse og ikke en livsnødvendighet. Industrialderen hadde skjerpet mange menneskers behov for industri-riøykens motpol: uberørt natur. Samtidig hadde flere alminnelige mennesker fått en smule fritid til overs til å bruke på slik avkobling.

Suppeterin og fat i stentøy fra det engelske firmaet Samuel Alcock. Johan Henrik Andresen og Petra Juell giftet seg i 1852, og serviset ble trolig kjøpt i forbindelse med bryllupet. «Å holde hus» med store middager var en viktig del av borgerskapets omgangsform, med festmenyer som kunne bestå av en lang rekke retter og krevde store serviser. Ifølge familietradisjonen er dette serviset kalt Smedbråtenserviset, og ved optelling i 2016 besto det av i alt 289 deler.

Foto: Jon-Erik Faksuaag/Norsk Folkemuseum

Det varte ikke så lenge før idrett og idrettslag ble rotfestet i alle samfunnslag, ikke minst i arbeiderklassen.

De første enkle fritidshytter blir oppført, noen ytterst få i starten, som blir til mange, til forskjell fra fornemme herremenns velutstyrte jakthytter og sosietetens landsteder, og til forskjell fra seterbuer og tømmerkoier som allmuens folk trengte for å brødfø seg og sine nærmeste.

Det nye høyborgerskapet var svært ofte foregangsmenn i det organiserte friluftslivet og de startet mange av de første idrettsfore-

ningene. Ikke minst var Andresen-familien ivrig med. En av de virkelige ildsjeler var fabrikkeier Nicolai Andresen (1853–1923), en helhjertet friluftsmann som var blant medstifterne både av Christiania Skiklub, Christiania Jægerklub og Christiania Roklub.

Disse herrene, som kom fra nylig innvandrede familier, var foregangsmenn i idretter som ble forbundet med det norske norske. Det varte ikke så lenge før idrett og idretts-

lag ble rotfestet i alle samfunnslag, ikke minst i arbeiderklassen.

Frivillige bånd

Dette var en tid da foreningslivet også utenom idretten tok form. De frivillige sammenlutninger vokste frem på alle områder: religiøse foreninger, sangkor, fagforeninger, veldedige foreninger, ungdomslag, sosiale hjelpeforeninger og sanitetsforeninger, samvirkeforeninger, avholdslag, yrkesforeninger, interesseforeninger av alle slag, politiske lag.

Under eneveldets tid hadde slikt vært nokså ukjent, bortsett fra håndverkerlaugene og noen lukkede selskaper. I det gamle samfunnet hadde vanlige menneskers synsfelt

strukket seg til familien, ætten og lauget og den lokale tilhørighet rettet seg mot gård, grend og bygd. I det nye samfunnet knyttet folk nye bånd, mellom enkeltindivider med felles interesser, som kom i tillegg til de gamle bånd knyttet til blod og jord, mellom herre og undersått.

Lesning:
Knut Sogner: *Andresens. En familie i norsk økonomi og samfunnsliv gjennom to hundre år.* (2012).
Gjertrud Sæter: *Tre menn mot et nytt Norge.* Museumsbulletinen nr. 3/2018.
Francis Sejersted og Arnliot Strømme Svendsen (red): *Blader av tobakkens historie. J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik* (1978).
Geir Thomas Risåsen: *Den briljante periode – Fladeby, Ullevål og lystgårdskulturen i Christiania.* I John Peter Collett og Bård Frydenlund (red.): *Christianias handelspatrisiat* (2008).
Nanna Segelcke: *Marianne Andresen* (2017).
August A. Butenschön: *Skøienboken, bind I og II.* (1978 og 1984).
Richard Carter Smith: *Reise i Norge 1838.* Norsk utgave (1976).
Sverre Steen: *Det frie Norge. Det gamle samfunn* (1957).
Sverre Steen: *De frivillige sammenslutninger og det norske demokrati.* Historisk tidsskrift (1948).
Jens Arup Seip: *Utsikt over Norges historie* (1974).
Karsten Alnæs: *Historien om Norge. Mot moderne tider* (1998).
Even Lange: *Fra Linderud til Eidsvold Værk. Treforedlingens epoke* (1985).
Erik Rudeng: *Konsulens døtre. Portrett av en borgerlig familie* (2016).
Eirinn Larsen: *Næringsfrihet som likestilling 1850–1880* (2013).
Norsk biografisk leksikon.

Illustrasjoner og billedtekster:
Gjertrud Sæter, Trond Bjorli, Geir Thomas Risåsen, Marie Fongaard Seim og Stian Nybru, Norsk Folkemuseum

Nicolai Andresen (1853–1923, til venstre) og venner poserer med jaktutstyr i studioet til fotograf Szacinski i Kristiania. Gress, et gevir, en død fugl, våpen og søvnige jakthunder er rekvisitter i gruppeportrettet foran et bakteppe med malt fjellandskap. Liggende foran er skipsreder og hoffjegermester Thomas Fearnley (1841–1927), fetter av Andresen. Sittende til høyre er antagelig Axel Heiberg (1848–1932). De tre var venner, jaktkamerater og blant stifterne av Christiania Jægerklub i 1878, en av de første jaktforeningene i Norge. Det var en eksklusiv klubb som ikke skulle overstige 30 ordinære medlemmer. Fotografen Ludwik Szacinski (1844–1894) var selv jeger og friluftsmann. Kvinnene i bildet er trolig Andresens kusine og kone Marie Andresen f. Heyerdahl og Fearnleys kone Elisabeth f. Young.

Foto: L. Szacinski/Norsk Folkemuseum.

Omvisning i forbindelse med innvielsen av J.L. Tiedemanns Tobaksfabriks nye anlegg på Hovin i 1969. Fabrikkeier Johan H. Andresen (1930–2011) viser sønnen Johan Henrik (1961–) og industriminister Sverre Walter Rostoft (1912–2001) hvordan sigarer rulles på maskin. Johan Henrik etterfulgte sin far som eier og konsernsjef i 1998, og tobakksvirksomheten ble solgt til Skandinavisk Tobakskompagni. Gjennom seks generasjoner har familien Andresen vært aktive innen norsk handel, næringsliv, politikk og friluftsliv.

Foto: Tiedemann/Norsk Folkemuseum.

Familien Andresen i åtte generasjoner

- ❑ Første generasjon: Andres Andresen. (Ca. 1685–1719). Husmann i Westre i Slesvig. Gift med Margaretha Christenstochter.
- ❑ Annen generasjon: Andres Christian Andresen. (1719–1795). Skreddermester og kleshandler i Tønder, Slesvig. Gift med Cecilie Cathrine Asmussen.
- ❑ Tredje generasjon: Nicolai Andresen. (1781–1861). Flytter fra Slesvig til Christiania 1801. Forretningsmann, bankier og nasjonsbygger i Norge etter 1814. Kjøper Skøyen hovedgård 1838. Gift med Engel Reichborn.
- ❑ Fjerde generasjon: Seks sønner av Nicolai Andresen, alle med nøkkelposisjoner i norsk næringsliv, til dels i rettsvesenet. Johan Henrik Andresen (1815–1874) tar over en omfattende handels- og finansvirksomhet etter faren og kjøper J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik i 1849. Kjøper landstedet Smedbråten på Bygdøy i 1854. Gift med Petra Juell. Broren Nicolay August (1812–1894) overtar bankiervirksomheten.
- ❑ Femte generasjon: Nicolai Andresen (1853–1923), sønn av Johan H. Andresen. Forvandler farens handelsbedrift til å bli en betydelig industribedrift konsentrert om tobakksproduksjon. Gift med Marie Heyerdahl.
- ❑ Sjette generasjon: Johan Henrik Andresen (1888–1953), sønn av Nicolai Andresen. Gjennom flere oppkjøp blir Tiedemann under ham landets største tobakksprodusent. Er i tillegg aktiv som politiker, i en årrekke stortingsmann og leder av Høyre. Gjør landstedet Smedbråten til helårsbolig. Gift med Eva Klaveness.
- ❑ Syvende generasjon: Johan Henrik Andresen (1930–2011), sønn av ovennevnte Johan H. Andresen. Fabrikkeier. Sprer kapitalgrunnlaget med store investeringer i bransjer utenom tobakksindustrien. Gift med Marianne Ebba Therese Bielke.
- ❑ Åttende generasjon: Johan Henrik Andresen (1961–), sønn av ovennevnte Johan Henrik Andresen. Tobakksfabrikken blir solgt ut samme år som han overtar eierskapet i familiebedriften i 1998. Kutter alle bånd til tobakksindustrien og bygger opp industri- og investeringsselskapet Ferd. Har overført deler av eierskapet til de to døtrene Katharina og Alexandra. Gift med Kristin Gamlemshaug.

Tiedemanns Tobak var allerede i 1840-årene en kjent «merkevare», og det ble derfor ikke aktuelt å endre fabrikkens navn da Johan Henrik Andresen kjøpte den i 1849. Petum optimum var en røketobakk for langpipe. Den besto fortrinnsvis av virginiatobakker og var storrøkeren Henrik Wergelands favoritt. Han skal ha skrevet diktet *Tiedemanns Petum* i gledesrus, og det ble trykt i Morgenbladet i 1843. Originalmanuskriptet (til venstre) er i dag i Norsk Folkemuseums eie. Nederst i bildet en pakke Tiedemanns Petum. På askebegeret av sølv et typisk pipehode fra 1840-årene i merskum med sølvlokk. Foto fra reklameserien «Tiedemann og kunstnerne». Foto: Tiedemann/Norsk Folkemuseum.

Henrik Wergelands lovsang til tobakken

Tiedemanns var et vel innarbeidet varemerke lenge før Andresen-familien kjøpte tobakksfabrikken i 1849, så det ville neppe ha vært noen god strategi for de nye eierne å endre på navnet, som ble beholdt frem til våre dager.

En av de mest hengivne kundene var Henrik Werge-

land. Han skrev sin lovsang til den velrenommerte pipe-tobakken Tiedemanns Petum, trykt i Morgenbladet 26. november 1843 og senere gjengitt i reklame for Andre-sens fabrikk.

En slik hyllest til tobakkens milde rus finnes det knapt maken til.

TIEDEMANNS PETUM

(VED EN PIPE TOBAK EFTER ET BEHAGELIGT BUDSKAB)

Snak med denne fine blege
Sommerkvellens Trylletaage
over Enge,
hvori Alfer skulle lege,
Feer, som forlænge vaage
oven Senge,
holde alt til Morgnen Bal!

- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
I dens lyse Skyer svømme
Sylfer og Sylfider ømme,
Englehovder tusindtal.

Hvor de boltre! hvor de hoppe!
Snart det er som store klare
Perler briste,
som om hvide Rosenknoppe
sprang isønder og en Skare
Alfer viste,
som i deres Bæger laa.
- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
Mig en Englevagt ompspænder;
døde Venners Aasyn kjender
jeg i disse Masker smaa.

O hvor smukke, skjøndt saa spæde,
disse Aasyn, jeg ei glemmer!
Smukke, blege,
ligne de paa Blaate en Kjæde
ædle Alabastergemmer.
(De, som svege,
ligne sortegraa Agat).
- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
Træk for Træk jeg sammensanker
af min Maurits, Henrik Anker
min Erindrings døde Skat.

O livsalig Guddomsglæde!
Sky'er udaander jeg, og mine
Skyer vrimle.
Høje Geister dem betræde,
Engle svæve, som i sine
lyse Himle,
tydeligt mit Blik forbi.

- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
Læben aander ud en Sommer
hvide og violblaa Blommer.
Drømme vugge sig deri.

Her, her er mit Kongerige
inden disse hvide Bjerge,
som saa hvalte
rundt mig taarne sig og stige,
fulde af en Slægt af Dverge,
der gestalte
flux sig efter mit Befal.
- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
Vil jeg, flux de af dens Skyer
bygge marmorsøilte Byer
og en prægtig Kongesal.

Vil jeg, flux min Armod haste
de med Guldstøv at besprænge;
rundt min Hytte,
let som om de Slør udkaste,
brede de violblaa Enge.
.. O hvad Bytte
mod Novembers udenfor!
- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
Paa mit Hoved valmuprægtig,
gylden, skjøndt som Guld ei vægtig,
Kongekrone sat jeg tro'r.

Ja, her er mit Kongerige!
her min Republik (den sande)
inden disse
Grændser, som mod Fjernet hige
blaanende om glade Lande!
her mit visse
odelsegne Landestrøg!

- Tiedemanns Petum! Tiedemanns Petum! -
O hvor stolte Idealer
ere mine Generaler
i mit Ginistan af Røg.

1627: Den polsk-litauiske marinen
vinner sin største og
siste seier ved å
beseire den svenske
flåtestyrken i slaget
på Danzigs red.

1917: Det store
trekongemøtet går av stabelen i
Kristiania med danske kong
Christian 10. og svenske kong
Gustav 5. Det oppstår dramattikk
da to militærfly som kretser
over byen, skremmer opp en
hest som sliter seg og galopperer
mot den fremmøtte folkemeng-
den. Kun hesten kommer til
skade.

FØDT: Ludvig Mathias
Lindeman (1812-1887). Norsk
komponist, organist og folke-
musikksamler. Samarbeidet med
Olea Crøger og Magnus B. Land-
stad om utgivelsen av *Norske
Folkeviser* (1852-53). Utga *Ældre
og nyere norske Fjeldmelodier*.
*Samlede og bearbejdede for
Pianoforte* i tre bind (1853-67).

1830: November-
oppstanden bryter ut
i den russiske delen
av Polen og Litauen
da en gruppe polske
offiserer under ledel-
se av Józef Chlapicki
tar kontroll over
Warszawa. Opprørerne etablerer
en nasjonal regjering og avsetter
Romanov-familien fra Polens
trone.

1847: Den sveitsiske borger-
krigen, som brøt ut mellom de
protestantiske og katolske del-
statene 3. november, blir avslut-
tet. Dette er den siste krigen
utkjempet på sveitsisk jord.

FØDT: Målfrid Grude Flekkøy
(1936-2013). Norsk
psykolog. Norges
og verdens
første barne-
ombud, fra
1981 til
1989.

Fortsetter side 67